

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شورای عالی حوزه‌ی علمیه قم
مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران
مدرسه علمیه فاطمه زهرا سلام الله علیها

عنوان
سنت استخلاف از دیدگاه آیات

مؤلف
سمیه اکبری*

دی ۱۳۹۴

* سطح ۳- گرایش تفسیر و علوم قرآنی

چکیده

در تمام کتابهایی که به عنوان کتاب آسمانی باقی مانده اند، این نوید خوش را می توان دید که هر گاه فساد، بیدادگری و بی دینی همه جا را فرا گیرد یک نجات دهنده بزرگ جهانی طلوع می کند، و به واسطه نیروی فوق العاده غیبی اوضاع آشفته جهان را اصلاح می کند و خداپرستی را بر بی دینی و مادیگری غلبه می دهد و این همان وعده ای است که خداوند در قرآن به مؤمنان داده که ایشان را جانشین ستمکاران خواهد کرد آنچنانکه قبل از این، در مورد پیروان گذشته نیز این وعده محقق شده است. قرآن در آیات متعدد سرگذشت اقوامی را نقل می کند که ایشان چگونه به گناهای گرفتار بودند و به نصیحت پیامبران و خیرخواهان جامعه خود عمل نکردند تا سرانجام به گونه ای به عذاب خداوند گرفتار شده، نسل آنان منقرض و نابود می گردد. در مواردی نیز قرآن سرزمینهایی را که از این اقوام باقی مانده متذکر می شود، و مردم را به دیدن این سرزمین ها دعوت کرده، تا ضمن مشاهده آثار باقی مانده از آن، عبرت بگیرند.

واژگان کلیدی: سنت، استخلاف، سنت استخلاف، هلاکت اقوام، جانشینی صالحان.

مقدمه

با توجه به آیات قرآن کریم، قوانین و سنت های الهی در تمامی زمان ها و در تمام جوامع بر زندگی انسان ها همواره جریان داشته و فراگیر می باشد. فراگیر بودن سنت های الهی این مطلب را یادآوری می کند که مردمان باید پند بپذیرند؛ چراکه در صورت ارتکاب اعمالی، قطعاً همان سنت های معمول در حق گذشتگان گریبانگیر آنان نیز خواهد شد. در واقع، آشنایی با سنت های کهن، راز بینش و شناخت است. حضرت علی علیه السلام با توجه به فراگیری سنت های الهی و جاری بودن آن در تمامی اعصار و لزوم عبرت گیری از آن می فرماید:

«یقین (که از پایه های ایمان است)، خود بر چهار پایه استوار است: بینش زیرکانه، دریافت حکیمانه ی واقعیت ها، پند گرفتن از حوادث روزگار، و پیمودن راه درست پیشینیان. پس آن که هوشمندانه به واقعیت ها نگریست، حکمت را آشکارا ببیند و آن که حکمت را آشکارا دید، عبرت آموزی را شناسد و آن که عبرت آموزی را شناخت گویا چنان است که با پیشینیان می زیسته است.»

یکی از سنت های ثابت و تغییرناپذیر الهی، سنت حاکمیت صالحان بر زمینی باشد؛ طبق این سنت، حاکمان نهایی زمین صالحان و افراد شایسته می باشند و این قانون الهی است که ظالمان، کفار و در مجموع افراد ناصالح نابود شوند.

۱. مفهوم شناسی سنت استخلاف

۱.۱ سنت در لغت و اصطلاح

سنت در لغت به معنای سیره و روش، پس (مصطفوی، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۱۰۷)، پشت سرو در اصطلاح اصول فقه عبارت است از قول و فعل و تقریر معصوم (ع). واژه «سنت» در فرهنگ نامه فارسی به معنای روش و راه، طریقه، سیرت، عادت و طبیعت و نیز قانون، روش، آیین، رسم، نهاد، شریعت آمده است.

۲.۱ استخلاف در لغت و اصطلاح

استخلاف از ریشه خلف (بر وزن فلس) گرفته شده به معنای پس (قریشی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۲۸۴)، پشت سر، ضد جلو و پیش و فعلی که از آن گرفته اند به معنی پشت سر آمدن و لازمه آن جانشین شدن (راغب اصفهانی، ص ۶۹۴) است. مقایس اللغه ذیل ماده خلف آورده است: این واژه ریشه سه معنایی دارد که یکی از آن ها، چیزی بعد از چیز دیگر بیاید و جانشین آن شود. (احمد بن فارس، همان).

۳.۱ ویژگی های سنت های الهی

می توان برای سنت های الهی دو ویژگی بسیار مهم ذکر کرد:

۱. عام و فراگیر بودن. ۲. ثابت و تغییرناپذیر بودن و تحول ناپذیری.

۴.۱ فراگیر بودن سنت های الهی

عام و فراگیر بودن سنت های الهی در قرآن به این صورت آمده است:

« خدا می خواهد راه سعادت را برای شما بیان کند و شما را به آداب (ستوده) آنان که پیش از شما بودند، راهبر گردد و بر شما ببخشد، و خدا دانا و به حقایق امور آگاه است. » (سوره نساء، ۲۶). « پیش از شما مللی بودند و رفتند. در اطراف زمین گردش کنید تا ببینید چگونه عاقبت هلاک شدند آنان که وعده های خدا را تکذیب می کردند. این (کتاب خدا) حجت و بیان است برای عموم مردم و پندی برای پرهیزگاران. » (آل عمران، ۱۳۸-۱۳۷).

علامه طباطبایی در ذیل آیه « بگو برای خود زیان و سودی در اختیار ندارم مگر آنچه را که خدا بخواهد هر امتی را زمانی [محدود] است آنگاه که زمانشان به سر رسد پس نه ساعتی [از آن] تاخیر کنند و نه پیشی گیرند » (یونس، ۴۹)

می نویسد: « در این آیه مجرمین از این امت را نیز تهدید فرمود. پس همه تهدیدها شامل مجرمین این امت نیز می شود. این امت نیز باید منظر عذاب الهی باشد عذابی لازم و برقرار که خدای متعال با آوردن آن بین آنان و پیامبرشان حکم فصل خواهد کرد، و آن چه شیاطین تلقین کرده و به دل هایشان افکنده که این امت، امتی مورد رحمت خدا است و به احترام پیامبر که نبی رحمت است عذاب دنیایی از آنان برداشته شده؛ نباید فراموش کنند و متوجه باشند که هیچ مسلمانی نمی تواند به این خرافه معتقد باشد. چگونه ممکن است چنین چیزی را به امت اسلام نسبت داد در حالی که در منطق اسلام احدی نزد خدا احترام ندارد مگر به تقوا » (طباطبایی، ۱۳۸۷، ج ۱۰، ص ۱۰۶). در آیه زیر به صراحت امت پیامبر اسلام را تهدید می کند و این سنت الهی را یادآور می شود: «و اگر روی برتائید [خدا] جای شما را به مردمی غیر از شما خواهد داد که مانند شما نخواهند بود» (محمد، ۳۸).

سنت استخلاف در آینده جهان

۹. ویژگی های قوم برگزیده

۱.۹ محب و محبوب خداوند

فرمود: « خدا آن ها را دوست می دارد و آن ها خدا را دوست می دارند » (مائده، ۵۴). حب را به صورت مطلق آورده است. معلوم می شود حب خدا مربوط به ذات آن قوم است بدون این که مقید به وصف یا چیز دیگری باشد. اما این که آن ها خدا را دوست می دارند لازمه اش این است که پروردگارشان را بر هر چیز دیگری مانند مال و جاه و خویشاوند و ... غیر خدا مقدم بدانند. پس این قوم وعده داده شده احدی از دشمنان خدا را دوست ندارد. (طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۱۶، صص ۱۷۱-۱۷۲).

این که خدا آنان را دوست دارد؛ لازمه اش این است که این طایفه از هر ظلم و پلیدی معنوی مثل کفر و فسق مبرا باشند، زیرا ظلم و گناه مبعوض خداوند است و ممکن نیست کسی را که خدا او را دوست دارد از ظلم و پلیدی های معنوی مبرا نباشد. پس این مومنین که خدا دوستشان دارد و آن ها هم خدا را دوست دارند ایمانشان آمیخته به ظلم نیست. چنین افرادی ایمن از ضلالت هستند و با هدایت الهی بر صراط مستقیم اویند. (طباطبایی، ۱۳۸۷، ص ۶۲۵).

۲.۹ متواضع در برابر مومنان

کلمه «اذله» جمع ذلیل کنایه از شدت تواضع در برابر مومنین است. تواضعی که حاکی از تعظیم ولی ایشان یعنی خدا داشته باشد. و «در برابر کافران سرسخت و نیرومندند» (مائده، ۵۴) کنایه است از این که اولیای خدا خود را بزرگ تر از آن می دانند که به عزت کفار اعتنا کنند. (طبرسی، ۱۳۶۰، ص ۲۲۳).

۳.۹ جهاد در راه خدا

«در راه خدا جهاد می کنند.» (مائده، ۵۴) اگر از بین تمامی فضایل آن ها فقط جهاد در راه خدا را نام برده به دلیل این است که مقام آیه اقتضای ذکر آن را داشته است. چون خداوند در مقام این است که به وسیله این افراد دین خود را یاری دهد. (طباطبایی، ۱۳۸۷، ج ۲۸، ص ۷۸).

۴.۹ ترسیدن از سرزنش ها

«از سرزنش هیچ ملامتگری هراسی ندارند» (مائده، ۵۴). به همه جملات قبلی مربوط است یعنی ملامت گران هم به خاطر جهاد و هم به خاطر تذلل در مقابل مومنین و تعزز در برابر کافران ایشان را ملامت می کنند ولی آن ها از ملامت گری نمی ترسند. (طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۱۲، ص ۱۴۵). علامه طباطبایی بعد از ذکر اقوال گوناگون در مورد آیه می نویسد مصداق آیه هنوز محقق نشده است و مربوط به آخرالزمان است و از تفسیر نعمانی روایت می آورد: امام صادق علیه السلام فرمود: صاحب این امر هم خودش محفوظ است و هم این امر برایش محفوظ می ماند اگر تمامی مردم از بین بروند خدای تعالی اصحاب او را خواهد آورد و آنان کسانی هستند که خدای تعالی درباره شان

فرمود: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! هر کس از شما، از آیین خود بازگردد، (به خدا زبانی نمی‌رساند خداوند جمعیتی را می‌آورد که آنها را دوست دارد و آنان (نیز) او را دوست دارند، در برابر مؤمنان متواضع، و در برابر کافران سرسخت و نیرومندند آنها در راه خدا جهاد می‌کنند، و از سرزنش هیچ ملامتگری هراسی ندارند. این، فضل خداست که به هر کس بخواهد (و شایسته ببیند) می‌دهد و (فضل) خدا وسیع، و خداوند داناست.» (مائده، ۵۴).

حضرت مهدی علیه‌السلام خود فرموده‌اند «ظهور فقط به اجازه‌ی پروردگار می‌باشد.» (طوسی، ص ۲۴۳).

۵.۹ آینده از آن تقوا پیشگان:

طبق وعده قرآن آینده و فرجام نیک از آن تقوای پیشگان و رعایت کنندگان مقررات خدا و حقوق مردم است: «فرجام [نیک] برای پرهیزگاری است» (طه، ۱۳۲)؛ «فرجام [خوش] از آن پرهیزگاران است» (قصص، ۸۳)؛ «پایداری ورزید که زمین از آن خداست آن را به هر کس از بندگان که بخواهد می‌دهد و فرجام [نیک] برای پرهیزگاران است» (اعراف، ۱۲۸).

نتیجه گیری

می توان ثمره بحث از سنت استخلاف در قرآن را در چند جمله خلاصه کرد:

- ۱- سنت به معنی قاعده و روش و استخلاف به معنی درپی آمدن و جانشین شدن و سنت استخلاف به معنی درپی آمدن قومی به جای قوم دیگر است.
- ۲- سنت های الهی به عنوان قوانین ثابت و همیشگی در همه جوامع انسانی و در همه دوران ها جریان دارد.
- ۳- سنت استخلاف به صورت یک فرآیند است که احتیاج به مقدمه و زمینه وقوع دارد.
- ۴- زمینه سنت استخلاف با ظلم و سرکشی و فساد جوامع و عذاب خداوند بر قوم ستمکار شروع می شود؛ آنگاه قوم دیگری جایگزین آن ها خواهند شد.
- ۵- سنت های مختلفی در ارتباط با سنت استخلاف قابل طرح است از جمله سنت مرگ و حیات جوامع، سنت مجازات و ...
- ۶- سقوط و فروپاشی جوامع، علل متعددی دارد که مهم ترین عامل آن ظلم به معنای عام و در ابعاد گوناگون، ظلم به خدا و پیامبران، ظلم به خود و ظلم به دیگران است.
- ۷- سنت استخلاف در جوامع پیشین جریان داشته و قرآن کریم در آیات متعددی در مورد سرگذشت اقوام گذشته و علل هلاکت آن ها سخن گفته است و امت اسلام از این قانون الهی مستثنی نیست.
- ۸- کیفیت عذاب و هلاکت اقوام تنها منحصر به عذاب های آسمانی و زمینی غیبی نیست، بلکه ممکن است یک قوم به دست قوم صالح و برگزیده دیگر یا از طریق اختلاف و دشمنی کردن با هم هلاک شوند.
- ۹- آیات متعددی در مورد فرجام تاریخ و آینده شکوهمند آن به دست انسان های برگزیده و صالح سخن می گوید.
- ۱۰- با دقت در آیات و روایات نتیجه گرفته می شود مجمع صالح انسانی مورد وعده قرآن تا به حال صورت نگرفته و در زمان حکومت امام مهدی (عجل الله تعالی فرجه الشریف) محقق خواهد شد. إن شاء الله

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

- ۱- احمد بن فارس (۱۳۸۷). معجم مقاییس اللغة. مصحح علی عسکری و حیدر مسجدی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- ۲- جوادی، آملی، عبدالله (۱۳۷۲). جامعه در قرآن (چاپ سوم). تهران: مرکز نشر فرهنگی رجاء.
- ۳- دهخدا، علی اکبر (۱۳۴۵). لغت نامه دهخدا. تهران: انتشارات دانشگاه.
- ۴- راغب اصفهانی. مفردات الفاظ قرآن. ترجمه غلامرضا خسروی. تهران: انتشارات مرتضوی.
- ۵- شیخ صدوق. ابوجعفر محمد بن علی ابن بابویه قمی. کمال الدین و تمام النعمه. ترجمه منصور پهلوان. قم: سازمان چاپ و نشر دارالحديث.
- ۶- صدر، محمدباقر (۱۳۶۹). سنت های تاریخ و فلسفه اجتماعی در مکتب قرآن. ترجمه حسین منوچهری. مرکز نشر فرهنگی رجاء.
- ۷- طباطبایی، محمد حسین (۱۳۸۷). المیزان فی تفسیر القرآن (چاپ پنجم). قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- ۸- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۶۰). مجمع البیان فی التفسیر القرآن (چاپ سوم). تهران: انتشارات ناصر خسرو.
- ۹- طوسی، ابوجعفر بن حسن. غیبت. تهران: نینوی الحديثه.
- ۱۰- قریشی، علی اکبر (۱۳۷۱). قاموس قرآن (چاپ ششم). تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ۱۱- مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۸۷). جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن. قم: نشر بین الملل سازمان تبلیغات اسلامی.
- ۱۲- مصطفوی، حسن (۱۳۷۱). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. قم: نشر فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۱۳- مطهری، مرتضی (۱۳۵۸). مقدمه ای بر جهان بینی اسلامی. تهران: صدرا.
- ۱۴- مقدم، احمد حامد. سنت های اجتماعی در قرآن کریم (چاپ پنجم). مشهد: چاپ آستان قدس رضوی.
- ۱۵- مولوی نیا، محمدجواد (۱۳۸۳). سیمای مهدویت در قرآن (چاپ دوم) قم: موسسه انتشاراتی ولی عصر.
- ۱۶- نجفی علمی، محمد جعفر (۱۳۷۱). جامعه و سنن اجتماعی در قرآن. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۱۷- فرهمند، مهناز (۱۳۸۵). مهدویت و سنت های الهی در قرآن. فصلنامه تخصصی مطالعات قرآن و حدیث.